

SSSR-den soň Orta Aziýa respublikalarynda modernleşme, syýasat we yslam

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 23 январа, 2025

SSSR-den soň Orta Aziýa respublikalarynda modernleşme, syýasat we yslam SOVYET SONRASI ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE MODERNLEŞME, SİYASET VE İSLAM

XX. yüzyılın büyük bir bölümü boyunca, beş Orta Asya devleti - Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan- Sovyetleri Birliği çerçevesi içerisinde ortak bir tarih paylaşmıştır. Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana, bu devletler kademeli olarak farklı birer kalkınma çizgisi takip etmeye başlamıştır. Bununla birlikte, hâlâ paylaştıkları birçok ortak nokta bulunmaktadır. Netice itibariyle, bölge hakkında bir bütün olarak bazı genellemeler yapmak mümkündür. Bu çalışma, Sovyet sonrası Orta Asya'nın durumunun daha iyi anlaşılabilmesi için anahtar öneme sahip üç konu üzerinde yoğunlaşacaktır: Modernleşme süreci, yeni bir siyasi tablonun ortaya çıkışı ve İslam'ın yeniden canlanması.

■ Modernleşme

Yirminci yüzyılın başlarında, Orta Asya'nın pek çok bölgesinde hayat yüzlerce yıl olduğu gibi hâlâ aynı şekilde devam etmekteydi. 1917 Devrimi'nin hemen sonrasında bölgede Sovyet idaresinin kurulması ile birlikte, bu durum büyük ölçüde değişecekti. Orta Asya'nın modernleştirilmesi ve Sovyetleştirilmesine yönelik atılan ilk ve simgesel olarak en önemli adım, 1924-1925'te Ulusal Sınırların Kaldırılması olmuştur. Bunun sonucunda beş bölgesel-idari birim ortaya çıkmıştır ve bunlar da günümüzün bağımsız devletlerinin

habercisi olmuştur.

Sınırların kaldırılmasının ardından, köklü bir sosyal dönüşüm programı uygulamaya konulmuştur. Sosyal açıdan ele alındığında, özellikle kadınların özgürlüğü (buradaki özgürlük kavramından kadınların kanunlar önünde ve toplumda cinsiyet bakımından eşitliği anlaşılmaktadır), yetişkinler için toplu okuma-yazma seferberliği, çocuklar için ücretsiz, zorunlu ve evrensel eğitimin uygulamaya konulması (önce ilköğretim düzeyinde başlayıp daha sonra orta öğretim düzeyine genişleyecektir) ve sağlık ve beslenme standartlarının geliştirilmesi hususları üzerinde özellikle durulmuştur. Kadınların statülerindeki değişiklik, kadınların erkekler ile aynı yerde bulunamama uygulamasının sona erdirilmesi ve paranja'nın (güneydeki kırsal bölgelerde kadınların dışarıda geleneksel olarak tepeden tırnağa örtünmek için kullandıkları giysi) kaldırılması ile ortaya konulmaktadır.

Göçebelerin toplu ve yerleşik yaşama geçişleri, kırsal yaşamın çehresini değiştirmiştir. Bölgenin kapsamlı bir şekilde elektriğe kavuşturulması için bir program uygulamaya konuldu ve yeni sanayi kompleksleri kuruldu. Getirilen diğer yenilikler arasında çağdaş iletişim ve ulaşım ağlarının oluşturulması, çağdaş devlet kurumlarının ve çağdaş bir bürokrasi sisteminin kurulması bulunmaktadır. Kitle iletişim araçlarında ve müzeler, kütüphaneler ve sanat galerileri gibi kültürel tesislerde büyük bir patlama meydana gelmiştir. Her bir cumhuriyetteki yüksek öğrenim kurumları arasında en az bir üniversite ile çok sayıda sanat ve meslek liseleri bulunmuştur. Her cumhuriyet ayrıca çok sayıda araştırma enstitüsünden oluşan ulusal kendi Bilimler Akademisi'ne sahip olmuştur.

Bu enstitülerden bazıları nazari ve uygulamalı bilimler alanlarında faaliyet göstermek üzere kurulmuştur ve ulusal bir kimliğe sahip olmayı başarmıştır.

Modernleşmenin bu unsurları ve başka pek çok yönü, neredeyse eşzamanlı olarak uygulamaya konulmuştur. İstihdam olanaklarının çeşitlenmesi, ufukların genişletilmesine ve sosyal hareketliliğin sağlanmasına kademeli olarak katkıda

bulunmuştur. Ortaya çıkan sonuç ise; sosyal açıdan toplumun çehresinin oldukça hızlı bir şekilde değişmesi olmuştur. Bununla birlikte, özel alanda ise oldukça yüksek derecede bir muhafazakârlık sergilenmiştir. Kişiler arası ilişkilerin yapısı neredeyse hiç değişmemiştir. “Klan” -geleneksel akraba/kabile/bölge gruplaşmalarına ya da ortak tecrübeler (örneğin askerlik, okul) yoluyla yeni ortaya çıkan bağlara dayanan sosyal ağlar- olarak adlandırılan sosyal birimler toplumda egemen olmayı sürdürmüştür. Müşteri-hami (client-patron) bağlılık zincirleri, grup dayanışmasını geliştirmiştir ve bu da Sovyet sistemindeki gizli derebeyliklerin açığa çıkarıldığı bir güç tabanı sağlamıştır.

Orta Asya’daki, Sovyetler tarafından yönlendirilen modernleşme, bazı yönlerden Asya’nın diğer kısımlarında ve ayrıca Afrika’da meydana gelen modernleşmeden pek farklı olmamıştır. Bununla birlikte, Orta Asya’daki modernleşmenin üç ayırt edici özelliği olmuştur: Bunlardan birincisi, bu hareket iç kaynaklı olmaktan ziyade dışarıdan uygulanmıştır; ikinci olarak, sıkı olarak kontrol altında tutulan bir totaliter sistem bağlamında meydana gelmiştir (bunun sonucunda, dışa vurulan tüm muhalefet girişimleri bastırılmıştır ve gerçekte sürecin ekonomik yönü hiç göz önüne alınmamıştır); üçüncü olarak da oldukça hızlı ve toplumun her kesimini kapsayacak şekilde uygulanmıştır. Bu hızlı gelişimin sonucu olarak, yukarıda da belirtildiği gibi, bazı alanlarda köklü değişimler elde edilebilse de diğer alanlarda değişim sınırlı olarak kalmıştır. Özellikle, siyasi hareketlenmeye yol açamamıştır. Her ne kadar siyasi taleplerin her nevi uzantısı olsa da, bu talepler oldukça geç yapılmış (1980’lerin sonlarında başlayıp perestroika dönemine kadar sürmüştür) ve sadece küçük bir şehirli düşünür grubu ile sınırlı kalmıştır.

Bazı Batılı gözlemciler Sovyet sosyal mühendisliğine Orta Asyalıların içereceğine ve bunun da sonuç olarak yeniliğe karşı bir tepki ortaya koyacağına inanmaktaydı. Aslında, onlar Birliğin en sadık destekçileri arasında yer almışlardır. Bölgede hiçbir ayrılıkçı hareket meydana gelmemiştir ve Sovyet idaresine karşı çok nadiren muhalefet sergilenmiştir. Bu

sükûnete katkıda bulunan bazı etkenler olmuştur. Bu etkenlerden birisi, Sovyet rejiminin daha sonra sistemin yeniden doğuşuna (indigenising) katkıda bulunacak olan düşünür ve lider tabakalarını ortak tayin etmede başarılı olmasıdır. Bir başka etken ise, devletin sadece bürokrasinin üst seviyelerinde değil toplumun tüm kesimlerinde çıkar çevreleri oluşturmuş olması ve böylece de sıradan bireyleri sistemin korunmasına yönelik teşvik etmiş olmasıdır. Ayrıca, daha önceki durum ile karşılaştırıldığında, Sovyet yönetimi altında çoğunluk için daha ileri derecede bir sosyal adalet olduğu ve ilerleme kaydetmek için daha iyi fırsatlar olduğu yönünde haklı bir algılama mevcuttu. Dolayısıyla, rejimden nispeten yüksek derecede memnuniyet duyuluyordu.[1]

■ Sovyet Sonrası Siyasi Düzen

Sovyetler Birliği dağıldığında, yüksek modernleşme düzeyleri göz önüne alındığında, bağımsız Orta Asya devletlerinin liberal demokrasiye ve sivil topluma hızlı ve sorunsuz bir şekilde geçiş yapabilecekleri yönünde genel bir beklenti mevcuttu. Aslında, bu devletler çok farklı bir yol izlediler. Sovyetler Birliği'nin aniden dağılması, beraberinde psikolojik ve ekonomik değişiklikler de getirdi. Oldukça gerçekçi bir saptama ile, Orta Asya devletleri sadece mücadelelerinin bir araya getirici deneyimleri açısından değil aynı zamanda siyasallaşma, harekete geçme ve teşkilatlanmaya yönelik hazırlık dönemi açısından da 'devrim oyununa getirilmişlerdir'.

Bağımsızlığa karşı sergilenen ilk tepki, toplumun en muhafazakar özelliklerinin güçlendirilmesi olmuştur. Yeni liderlere yetki devri gerçekleşmemiştir; aksine, Komünist rejim ile olan göbek bağları nedeniyle itibarlarını kaybetmeyen, yönetimi elinde bulunduran elit tabaka, bir belirsizlik ve bulanıklık döneminde sürekliliğin simgesi olarak ek bir meşruiyet kazanmıştır. Esasen, reformların rafa kaldırılması pahasına da olsa, istikrarı sürdürmüşlerdir. Bunun aksine, Sovyet döneminin son yıllarında çoğulculuğun

ortaya çıkmasına dair önemli işaretlerin görüldüğü tek ülke olan Tacikistan, hızla kontrol dışına çıkmıştır. Siyasi özgürlük birden anarşiye dönüşmüştür. Bağımsızlıktan sadece birkaç ay sonra da kanlı bir iç savaşın içinde bulmuştur kendini.[2]

Orta Asya'nın diğer bölgelerinde hakim olan eğilim de giderek büyüyen bir otoriter yönetim olmuştur. Görevdeki devlet başkanları pek çok yönden Orta Çağ hanları gibi davranmıştır. Teoride, yetkileri yeni anayasalar tarafından sınırlanmış durumdadır; uygulamada ise, mutlağa yakın derecede yetkiye sahiptirler. Bugüne kadar gerçekleştirilen tüm seçimler, başta AGİT olmak üzere uluslararası kuruluşlar tarafından hilecilik ve seçim kanununun ihlali iddiaları ile ciddi olarak eleştirilmiştir. Düzenli ve açık bir hükümet sistemi sağlamak için kağıt üzerinde bulunan dengeler ve frenler öylesine muğlak ifadelerle belirtilmiştir ki, yönlendirmeye ve tahribata oldukça açıktır. Buna davetiye çıkaran yollar ve fırsatlar, günümüz liderleri en önemsiz iç meselelerden büyük uluslararası müzakerelere kadar tüm kamu işlerinde doğrudan, kişisel kontrol sahibi olduklarından dolayı, her zamankinden daha fazladır. Bu şekilde, saygınlık, himaye ve yetki hususlarında nihai kontrolü elinde tutanlar bu liderler olmuştur. Sistem, kaçınılmaz olarak mesleki deneyim yokluğu ile birleştğinde idari personel arasında yüksek bir devir (değişiklik) oranına yol açan kıskançlıkları ve rekabeti ortaya çıkarmaktadır.

Orta Asya devletlerindeki çağdaş siyasi yaşam, nüfusun büyük bir çoğunluğu tarafından sergilenen derin bir duyumsamazlık ile ön plana çıkmaktadır. Sovyet döneminin son yıllarında ortaya çıkmaya başlayan sosyo-politik hareketler (Örneğin, Kırgızistan'daki Birlik hareketi) bağımsızlık sonrasında hızla baskı altına alınmıştır. Bağımsızlık sonrasında çoğu devlette yeni partiler kurulmuştur. Bununla birlikte, Kırgızistan'daki istisnai bir ya da iki grup dışında, bu partilerin çoğu zayıf ve etkisiz kalmıştır. Bu tip partiler, güçlü bir kişiliğe ve (ya) belirli bir güç tabanı oluşturmak için yeterli varlığa sahip olan kişiler ekseninde merkezlenme eğiliminde olmuştur.

Üyelik neredeyse daima çok düşük oranlarda ve kendi sosyal çevresi ile sınırlı kalmıştır; genel olarak kişisel temasları ve tanıdıkları çerçevesine dayanmıştır. Her ne kadar tartışılsalar da, programlar ve parti platformları belirsizdir ve idealizmden uzak birkaç yavan sözden oluşmaktadır.

İyimserler, son zamanlarda ortaya çıkan çeşitli yarı resmi dernekler, birlikler ve hareketler göz önüne alındığında, sivil toplumun oluştuğuna dair işaretler görülebilir.[3] Türkmenistan da dahil olmak üzere tüm Orta Asya devletlerinde, artık birkaç sivil toplum örgütü faaliyet göstermektedir. Bunların çoğunluğu, insan hakları, kadın hakları ve çevre sorunları gibi konularla ilgilenmektedir. Bunlar genel olarak yetkililer tarafından yakından takip edilmektedir. Bununla birlikte, bu örgütlerin mali kaynaklarının sınırlı ve genellikle kısa vadeli olması nedeniyle, faaliyetleri sekteye uğramaktadır. Tıpkı siyasi partilerde olduğu gibi, halktan aldıkları destek çok azdır ve güttükleri amaçların yıkıcı yönde olduğu düşünülerek şüphe ile karşılanmaktadır.

Bu devletlerde fiili olarak hür basın henüz mevcut değildir. Bu bölgedeki elektronik ya da yazılı iletişim araçları ya devlete aittir ya da devlet tarafından işletilmektedir. Bunlar hükümeti desteklemektedirler ve sadece resmi görüşleri yansıtmaktadırlar. Bağımsız medya organlarının bulunduğu yerlerde de (Örn. Kazakistan ve Kırgızistan), bunlar yüksek işletme maliyetlerinden fiziksel baskılara kadar çeşitlenen bazı sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu baskılar bir araya geldiğinde de engellerin belki de en büyüğünü doğurmaktadır: Öz sansür. Neredeyse tüm bağımsız medya kuruluşları, yetkililer ile sorun yaşamaktan kaçınmak için, verdikleri haber ve bilgilerde devlet sektörüne büyük ölçüde bağlı kalmayı tercih etmektedirler.[4]

Uygulamada, tüm Orta Asya devletleri aslında sıkı olarak kontrol edilen monokrasilerdir. Uluslararası kuruluşlar, sivil özgürlüklerin yaygın bir şekilde baskı altında tutulduğunu belirtmişlerdir.[5] Başlangıçta, Kırgızistan'ın daha demokratik bir yol izleyeceği düşünülmüştür (sık sık 'demokrasi adası' olarak nitelendirilmiştir), ancak 1990'ların

ortalarında buradaki liderlik de daha otoriter bir yönetim tarzı sergilemeye başlamıştır. Tacikistan'da 1997 yılında barış anlaşmasının imzalanmasının ardından, 1990'ların başlarında gelişmeye başlayan çoğulculuğa dönüş olacağı yönünde bir beklenti hakim olmuştu. Aslında, o zamandan bu yana cumhurbaşkanının yetkilerinde kademeli olarak bir artış meydana gelmiştir. Bununla birlikte, tartışmaya açık olmakla birlikte, farklı fikirlerin ifadesine gösterilen müsamaha göz önüne alındığında, Tacikistan Orta Asya'daki en açık devlettir (yine de bu, elbette oldukça nispi bir bağlamda anlaşılmalıdır).

Orta Asya devletlerinde, siyasi sertliğin yanı sıra, giderek büyüyen sosyal ve ekonomik sorunlar da mevcuttur. Az sayıdaki varlıklı tabaka ile çok sayıdaki yoksul tabaka arasında oluşan ve giderek derinleşen bir uçurum sebebiyle, toplum kitlesel parçalara ayrılmıştır. Yoksullar arasında ayrı bir köreltme ve geriletme süreci söz konusu olmuştur. Eğitim düzeyi büyük oranda düşmüştür; kadınlar giderek toplumdan dışlanmaya başlamıştır. Kronik yoksulluk sağlık ve beslenme üzerinde de olumsuz etkiler bırakmıştır. Devlet güvenliğini doğrudan etkileyen alanlar haricinde, kanun ve düzeni de korumada başarısız olunmuştur. Yolsuzluk bir yaşam tarzı olmuş ve toplumda giderek yaygınlaşmıştır. Özellikle uyuşturucu ticareti olmak üzere, organize suç da derin bir şekilde yerleşmiştir. Tüm bu sorunların ortaya koyduğu belirgin sonuç da insanların içlerine kapanması olmuştur. Bugün nüfusun büyük bir kısmı için temel amaç, yaşamlarını sürdürmek olmuştur. Siyasetle ilgilenmek için çok az zaman ve enerjiye sahiptirler ve sivil toplumu oluşturma yolunda hâlâ pek fazla aşama kaydedebilmiş değillerdir.

■ İslam

Orta Asya'da hakim olan din İslam'dır. İslam'ın Orta Asya'ya girişi Hicret'ten (İslam çağının başlangıcı) yaklaşık yüzyıl sonra meydana gelmiştir ve yirminci yüzyıla gelinceye kadar hayatın her yönünde yerleşmiştir. Bununla birlikte, Sovyet

döneminde inanç ciddi bir şekilde baskı altına alınmış ve altyapısı neredeyse tamamen tahrip edilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında devlet kontrolü altındaki bir İslam hiyerarşisi tekrar tesis edilmiş ve dini uygulamaların bazı resmi unsurlarının yeniden ortaya çıkmasına izin verilmiştir. Resmi Sovyet ulemalarının eğitimi amacıyla biri Taşkent'te diğeri de Buhara'da olmak üzere iki adet medrese açılmıştır. Bununla birlikte, toplumun laikleştirilmesi ve dini inançların yerine 'bilimsel ateizmin' getirilmesine yönelik kampanyada hiçbir kesinti meydana gelmemiştir. Ortaya çıkan sonuç ise, 30 ya da 40 yıllık Sovyet idaresinin ardından İslam dini Orta Asyalılar için faal bir manevi bağlılıktan ziyade kültürel ve etnik kimliğin bir belirteci haline gelmiştir. Bu dönemde İslami uygulamaların tezahür ettiği temel durumlar; sünnet, evlenme ve cenaze gibi vesilelerdeki dinsel törenler olmuştur. İslam hukuku bilgisi, ilmi ve felsefesi neredeyse tamamen göz ardı edilmiştir.

Daha sonra, 1980'lerin başlarında, İslam yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Bunun sebeplerinden biri de İslam'ın yeniden dirilişine yönelik bir halk hareketinin ortaya çıkmasıdır. Bu hareket oldukça küçük ölçekli olmuştur; sadece birkaç bin kişi tarafından yürütülmüştür ve bunlar da Tacikistan'ın ve Özbekistan'ın kırsal kesimlerinde yaşayan insanlar olmuştur. Bu hareketle neredeyse aynı zamanlarda ancak bağımsız olarak, Sovyet yönetimi din müessesesine karşı uzlaşmacı bir tutum benimsemeye başlamıştır. Resmi din adamları (yani, devlete kayıtlı) tarafında, bölgenin Orta Çağdaki büyük İslam düşünürlerinin (örneğin el-Buhari ve at-Tirmizi) öğretilerine dayanan bir 'Orta Asya' dini oluşturma yönünde ortak bir çaba mevcuttu. Bu ortak çabanın amacı, İran ve Afganistan'dan 'kökten dinci' unsurların Orta Asya'ya girmesine karşı mücadele vermektir. Bu dönemde birkaç cami açılmış ve az sayıda dini çalışma yayımlanmıştır. Bununla birlikte, nüfusun büyük bir bölümünün sahip olduğu İslam bilgisi yine de oldukça sınırlı idi.[6]

1991 yılının sonunda Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte, Orta Asya devletlerinde siyasetteki ve toplumdaki

'İslam faktörü' canlı bir spekülasyon unsuru haline geldi. Tacikistan'da 1992 yılında patlak veren iç savaş, pek çok kişiye göre bölgede saldırgan bir 'İslami köktencilik dalgasının' ortaya çıktığının göstergesiydi. Aslında, Tacik iç savaşının sebepleri çok daha karmaşıktı. İslam da bu sebeplerin arasında yer alıyordu, ancak onlardan sadece birisiydi. Yine de, bölgede İslam kimliğinin yeniden tesis edilebilmesi için güçlü bir hareket mevcuttu. Bunun en belirgin göstergesi, cami inşası yönündeki bir dalgaydı. Örneğin, Kırgızistan'da 1987 yılında ibadete açık olan sadece 37 cami vardı, ancak 1994 yılına gelindiğinde bu rakam yaklaşık 1.000 olmuştu; aynı dönemde Özbekistan'da cami sayısı 87'den 3.000'e çıkmıştı. Aynı durum diğer Orta Asya devletlerinde de gözlenmekteydi. Üstelik, birçok Müslüman okulu ve medrese açılmıştı ve çocuklar ile yetişkinlere Arapça, Kuran ve din ile ilgili konular üzerine kurslar verilmeye başlanmıştı. 1990'ların başlarında, cami toplantıları hızla yaygınlaşmaya başladı. Bununla birlikte, 1994 yılına gelindiğinde, bu yeni eğilim yavaş yavaş kaybolmaya başladı ve camilere gitme oranında önemli bir düşüş gözlemlendi. Daha sonraları, özellikle güneyde (bilhassa Fergana Vadisi ve Kazakistan'ın güneyi) olmak üzere kademeli bir toparlanmanın meydana geldiği gözlemlendi.

Tüm Orta Asya devletlerinin anayasaları, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ilkesini kabul etmektedir. Bununla birlikte, bölgenin tümündeki mevcut liderler İslam'ı devlet ideolojisine eş bir konuma yükseltmiştir. Buna sebep olan etkenin, (tartışmaya açık olmakla birlikte, Sovyetler Birliği içerisinde en fazla desteği Orta Asya'dan alan) Marksizm-Leninizm'in itibardan düşmesinden sonra ortaya çıkan ideolojik boşluğun doldurulması için acil olarak harekete geçilmediği taktirde anarşinin hakim olacağı yönündeki kanaat olduğu anlaşılmaktadır. Netice itibariyle, tüm Orta Asya devletlerinde, İslam'ın ulusal mirasın bölünmez bir unsuru olarak oynadığı rolü vurgulamak için, acilen bir kampanya devreye sokuldu. Bu mesaj, Müslüman din adamlarının öğretilerinde, üst düzey siyasi şahsiyetlerin açıklamalarında

ve basındaki haberlerde geniş bir şekilde yer buldu. Bu ikili anlam, Özbekistan'da ve Kırgızistan'da devlet başkanlarının göreve başlamadan önce yemin ederken hem Anayasaya hem de Kur'an'a el basmaları ile açıkça ortaya konuldu.

Kişisel düzeyde, (hepsi de Sovyet yönetimi döneminde iktidara gelen eski Komünist parti üyesi olan) devlet başkanları, kendi Müslüman kimliklerini vurgulamaya özen göstermiştir. Bu çabalarının arasında Mekke'ye umre ziyaretlerini gerçekleştirmek de bulunmuştur. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, başlangıçta İslam'ı böyle açık bir şekilde öne sürmekten hem özel açıklamalarında hem de halka yaptığı açıklamalarda kaçınmıştır; ancak daha sonra o da açık bir şekilde İslamcı bir tutum izlemeye başlamıştır. Bunun göstergelerinden birisi, Kazakistan'ın eski başkenti Almatı'daki bir cami açılışında dağıtılan ve cami inşaatının 'Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın teşebbüsleri ve şahsi destekleri' ile gerçekleştirildiğini belirten bir yazılı açıklamada görülmektedir.

Daha açık bir şekilde ise, 1999 yılında yapmış olduğu bir mülakatta şöyle demiştir: "Bizler Sünni'yiz ve bu yolu takip etmeliyiz". Bir Kazak yorumcunun da belirttiği gibi; bir devlet başkanı bu şekilde bir açıklama yaptığında, bu açıklama siyasi bir yönlendirme özelliği kazanır; bu da Anayasa tarafından güvence altına alınan vicdan özgürlüğü ilkesinin ihlali, demektir.

Günümüzde Orta Asya devletleri tarafından benimsenen İslam şekli, Hanefilik mezhebinin Sünni inançları esasına dayanan bir İslam'dır. Bununla birlikte, uygulama alanı oldukça sınırlıdır. Örneğin şeriat hukukunun unsurlarının bu devletlerin yasal çerçevelerine uygulanması konusunda çok az sorun mevcuttur (Yine de bağımsızlıktan hemen sonra, Kırgız Parlamentosu üyeleri çok eşli evliliğin yeniden uygulamaya konulup konulmaması konusunda uzun soluklu görüşmeler yapmıştır). Hükümet düzeyindeki temel hedef, devletin kalkınmasına yararlı olacak ve istikrar için sinsice bir tehdit teşkil eden 'kötü' İslam'ın önünü tıkayacak 'iyi' İslam'ı geliştirmektir. Bu son hususun altının çizilmesi

amacıyla, 'kötü' İslam'ın yayılmasının sonucunda sefaletin ortaya çıktığının iddia edildiği Tacikistan ve Afganistan'a göndermeler yapılmaktadır.

Bununla birlikte, Orta Asya devletlerinin hiçbirisinde, kabul edilebilir din ile kabul edilemez din arasındaki ayrımın nerede ve hangi esas üzerinde yapılması gerektiği konusunda hiçbir tartışma yapılmamaktadır. Böylece, özellikle (birdenbire tutuklanma riskinin bulunduğu) Özbekistan'da sakal bırakan erkekler ile baş örtüsü ve çarşaf giyen kadınlara şüphe ile bakılmaktadır. Özbekistan'da Cumhurbaşkanı Kerimov İslam'ı tanımlama işinde açık bir şekilde başı çekmiş ve bu şekilde dini otoritenin rolünü üstlenmiştir. Diğer yerlerde ise, laik otoriteler dini liderlerin atanmasında dolaylı yollarla önemli oranda etkili olsalar da, dini işlerde doğrudan bir rol üstlenememektedirler.

Devlet tarafından desteklenen İslam'a karşı yeniden doğuşçular, reformcular ve radikaller arasında zayıf bir hareket mevcuttur.[7] Bu tip faaliyetlerde bulunan kişilerin sayısı hakkında herhangi bir rakam vermek mümkün değildir. Aynı şekilde, ne kadar halk desteğini arkalarına aldıklarını tahmin etmek de imkansızdır; ancak kamuoyunun ifade ettiği düşüncelere güvenilecek olursa, bunlara karşı sergilenen genel tutum oldukça olumsuzdur. Tacikistan'da, iç savaş sırasında, İslami muhalefet ülkenin bazı kesimlerinde destek bulmuştur. Bununla birlikte, 1997 yılında barış anlaşmasının imzalanmasından bu yana, bu destek büyük ölçüde kaybolmuştur. Muhalefetin siyasi kanadı olan İslami Yeniden Doğuş Partisi, artık resmi olarak mevcudiyetini sürdürmektedir ve son seçimlerde pek iyi bir performans sergileyememiştir.

Şu anda Orta Asya'da en fazla faal olan İslami gruplar; Hizb-i Tahrir (Özgürlük Partisi) ve Özbekistan İslami Hareketidir. Hizb-i Tahrir, 1953 yılının başlarında Ürdün'de kurulmuş olan ve şimdi Rusya Federasyonu'nda ve BDT'nin diğer bölgelerinde faaliyet gösteren uluslararası bir örgüttür; Özbekistan İslami Hareketi ise yerel bir gruptur ve faaliyet alanı temel olarak Fergana Vadisi'dir. Bu hareketlerin amaçları pek belirgin değildir. Hükümet politikalarını yüksek sesle eleştirmekte ve

resmi İslam hiyerarşilerini yozlaşmış ve manevi olarak çökmüş olarak görmektedirler. Öte yandan İslam'ı oldukça basit bir şekilde yorumlamakta ve felsefi içeriğini çok az anladıkları açıkça belli olmaktadır. Hükümeti ve ülkedeki anayasal düzeni güç kullanarak düşürmeyi ve bunun yerine İslam'ın ilk dönemlerindeki Halifelik düzenine benzer bir modelle bir İslam devleti kurmayı planlamakla suçlanmaktadır.

Özellikle Özbekistan İslami Hareketi olmak üzere, bu grupların uyuşturucu ticareti ve terörizmle bağlantıları olduğu yönünde göstergeler mevcuttur. Bunu doğrular nitelikte birkaç terör eylemi meydana gelmiştir. 1999 yazında, silahlı bir ayaklanma yaşanmıştır. Bunu gösteren kanıt ise, Tacik hükümetinin, Özbekistan İslami Hareketi üyesi olduğunu iddia ettiği yaklaşık 700-1000 kadar Özbek gerillayı Tacikistan'da kurmuş oldukları üstün sürme yönünde aldığı bir karardır. Bu gerillalar, aynı yılın Ağustos ayında resmi kaynaklara göre 'bir İslam devleti kurmak' için Özbekistan'ı işgal etmek amacıyla Kırgızistan'a geçmiştir. Son olarak da yaklaşık iki ay sonra Kırgız ordusu tarafından yerlerinden çıkarılmışlardır. Daha küçük çaplı da olsa, 2000 yılının ortalarında aynı bölgede benzer silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Bu militanların gerçekten bir İslam devleti kurmak için mücadele ettikleri ya da kârlı uyuşturucu ticareti rotalarının kontrolünü eline geçirmek isteyen yerel mafya baronları mı oldukları veya bunların her ikisinin de geçerli olup olmadığı henüz açıklığa kavuşmuş değildir.

■ Sonuçlar

Bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya devletleri acılı ve zor bir geçiş döneminin tam ortasındadır. Tüm bölgedeki nüfusun büyük bir kısmının toplu bir şekilde yoksul hale getirilmesi, ciddi boyutlarda maddi zorluklar ortaya koymuştur, sosyal gerginliklere yol açmış ve hoşnutsuzluk ve kızgınlık yaratmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarındaki yüksek umutlar, büyük ölçüde yerine getirilememiştir. Bu durum da, hayal kırıklığı ve kızgınlığın yeniden hakim olmasına yol

açarak ulusal hükümetlere güveni azaltmış ve insanları yeni umut ve ilham kaynakları aramaya itmiştir.

Bazıları İslam'ın bir çözüm yolu olacağına inanmaktadır. Bununla birlikte, bu noktadaki önemli bir soru ise "Ne tarz bir İslam? " sorusudur. Giderek artan bir şekilde, dinin 'sahiplenilmesi' şiddetle savunulan bir uygulama olmuştur. Bir yanda, hükümetler inancın 'yeniden düzenlenmiş' ve etno-milliyetçi bir uyarlamasını yaygınlaştırmaya çalışarak İslam'ı ılımlılaştırmaya yoluna giderken, öte yanda çeşitli kesimlere mensup muhalifler kendilerini 'kesinlikçi', İslam'ı da 'uluslarüstü İslam' olarak tanımlayarak bunu siyasi bir farklılaşma aracı olarak kullanmaktadır. Bununla birlikte, ne hükümet ne de muhalefet şu ana kadar İslam'ın ilkeleri ve değerleri ile derinden ilgilenme yönünde bir eğilim sergilemiş değildir. Din, daha ziyade, içi güç retoriği ile doldurulacak boş bir kabuk olarak kullanılmıştır. Üstelik, her iki taraf da -hükümet ve muhalefet- fikirlerini kabul ettirmek için fiziksel şiddete ve teröre başvurmaktadır. Bu mücadelenin ortasında kalan Orta Asyalıların çoğunluğu, İslam'ın muhafazakar ve törensel bir yorumuna doğru yönelmektedir. Böylece, bugün Orta Asya'daki İslam geleceğe güvenle bakan açık ve kapsayıcı toplumların oluşturulmasına hız kazandırmaktan ziyade, sınırlayıcı ve geriye dönük bir kültürün parçası haline gelmiş ve bu eğilimi giderek daha fazla desteklemeye başlamıştır.

Prof. Dr. Shirin AKİNER,
Londra Üniversitesi Şarkiyat ve Afrika Çalışmaları Okulu
(SOAS) / İngiltere.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 19 Sayfa: 41-46

■ Dipnotlar:

[1] Bu gelişmelerin daha ayrıntılı bir görünümü için, bkz; S. Akiner, 'Social and Political Reorganisation in Central Asia: Transition from Pre-Colonial to Post-Colonial Society', Post-Soviet Central Asia, eds. T. Atabaki, J. O'Kane, Tauris

Academic Studies, London, 1998, s. 1-34.

[2] Düşmanlıklar en ciddi halini 1992 ile 1994 arasındaki dönemde almıştır: 1997 yılında bir barış anlaşması imzalanmıştır. Bu makalenin yazıldığı dönemde bu anlaşma geçerliliğini hâlâ sürdürmektedir. Bununla birlikte, savaş arkasında korkunç bir miras bırakmıştır. Yaklaşık 50.000 kişi hayatını kaybetmiştir ve yaklaşık 778.500 kişi de (nüfusun altıda biri) evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu arada mallara da toplu şekilde zarar verilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için, bkz; Tajikistan: Refugee Reintegration and Conflict Prevention, Forced Migration Projects of the Open Society Institute, Open Society Institute, New York, 1998.

[3] Sivil toplum ilgili durumun ülkelere göre değerlendirmesi için, bkz; Civil Society in Central Asia, eds. M. Holt Ruffin, and D. Waugh, Centre for Civil Society International, University of Washington Press, Seattle ve London, 1999.

[4] Yasha Lange, Media in the CIS: A study of the political, legislative and socio-economic framework, Dusseldorf: European Institute for Media, 1997, medyanın durumunu iyi bir şekilde özetlemektedir.

[5] Bkz. İnsan Hakları İzleme Komitesi ve Uluslararası Af Örgütü'nün yıllık ülke raporları.

[6] Bkz., ayrıca; S. Akiner, 'İslam, the State and Ethnicity in Central Asia in Historical Perspective', Religion, State and Society: the Keston Journal, Cilt 24, No. 2-3, Haziran-Eylül 1996, s. 91-132.

[7] Orta Asya devletlerinde bunlara tümünden 'Vahabi' denmektedir; bu ifade (Sovyet döneminde olduğu gibi) kelimenin sözlük anlamında değil, kökten ve muhalif dini fikirlere sahip herkes için genel bir kötüleme ifadesi olarak kullanılmıştır. Publisistika